

ברכת פתאם (לדרכה של סמיכות)

מאת דב סדן

(א)

וּוָאָס פּאָר [א] שְׂמַחָה אִיז עֵס אוּיף דִיר [= מה שמחה היא עליך], או: וּוָאָס פּאָר [א] שְׂמַחָה הָאָט דִיךְ בְּאַפְאַלֶן [= מה שמחה נפלה עליך], וּבְלִשׁוֹן־הַדְיוּט: הָאָט דִיךְ בְּאַפְלִיאָסְקֵעַט [= שיטפפה אותך], או: וּוָאָס פּאָר [א] יוֹם־טוֹב [או: גְּדוּלָה] אוּיף דִיין קָאָפּ [= מה חג, או: גְּדוּלָה, על ראשך], וּדְרַךְ לִיעוּג גְּמור: וּוָאָס פּאָר [א] חֲגָא אוּיף דִיין קָאָפּ [= מה חגא על ראשך] — אֵלֶּה קֶצֶת גִּירְסָאוֹת בְּמִסְכַּת הַשְּׂאֵלוֹת הַמְּגוּוֹנוֹת, שְׁעִיקָרֵן תְּהִיָּה עַל שְׂמַחָה שְׂאִין לֶה טַעַם וְנִימוּק סְבִירִים לְצַדָּה, וְגִילוּיָה בְּמַפְתִּיעַ. אֲנוּ מוּצָאִים אֶת מִטְבַּע־הַשְּׂאֵלָה בִּיִּדְיִש, וְלִגְדוּל הַהִתְפַּשְׁטוֹת נִסְתַּפֵּק בְּדוּגְמָה מִמְדוּר הָאֲנִיקְדוּטָה שְׁבַע־תּוֹנוֹת: וּוָאָס אִיז פְּלוּצִים אוּיף דִיר אָזָא שְׂמַחָה? וּוָאָס הָאָסְטוּ אָזוּינְס? דָּאָס גְּרוּיִסֶע גְּעוּוִינְס? (טאַג־מאַרגען־זשורנאַל, גל. 13927), כְּלוּמֶר: מַה פִּתְאוּם עֲלֶיךְ שְׂמַחָה כּוֹזָת, מַה בִּידֶךְ, הַזְכִּיָּה בְּפִיִּס הַגְּדוּל; כִּשֶׁם שְׂאֲנוּ מוּצָאִים אוֹתוֹ מִטְבַּע גַּם בְּלִשׁוֹן הָעֵבְרִית וְכֵן, לְמִשְׁל, מִנְדֵּלִי: 'יְחִידוֹת אֲתָה לִי הַיּוֹם, אֲפִרִּים, מַה הַשְּׂמַחָה עַל רֵאשֶׁךְ, וְמַה הַשְּׂחֻק הַזֶּה לְךְ' ('הַאֲבוֹת וְהַבְּנִים') וְכֵן ח. הַזֶּה וְלֹא עַל אָדָם אֲלֵא עַל עוֹף מְזֻמֵּר: 'עַד שֶׁמִּשְׁתַּמֵּשׁ מִשְׁל אַחֲרִים וְקוֹרָא — נִפְרָץ בְּשִׁירוֹ עֲצוּמוֹ, וְכִמוֹ שְׂמַחַת עוֹלָם קִפְצָה פִּתְאוּם עַל רֵאשׁוֹ, וְקוֹלוֹ פְּרוּז עֲלָיו וְהוֹלֵךְ עַד אוֹתָהּ שְׁעָה שְׂרָאָה מַחִיָּה נִזְדַּמְנָה לְפָנָיו, מִיד קוֹפֵץ עֲלֶיהָ לְהַבִּיאָה לְאִשְׁתּוֹ' ('בִּישׁוּב שֶׁל יַעֲר', תר"צ, עמ' 349).

(ב)

הַהֲבֵדֵל שְׂבִין שִׁימוּשׁוֹ שֶׁל מִנְדֵּלִי לְבִין שִׁימוּשׁוֹ שֶׁל הַזֶּה, רֵאוּי שְׁנַעֲמוּד עֲלָיו — רֵאשׁוֹן מְקִיִּים אֶת הַמִּטְבַּע, כְּדֶרֶךְ שֶׁהִיָּה נוֹהֵג בְּפִי הָעַם וְדִיבּוּרֵי, אַחֲרוֹן טוֹרַח עַל דִּיוֹק טְבִיעֵתוֹ גַּם כְּרוּחַ הַשִּׁימוּשׁ מִפִּי הָעַם, גַּם כְּרוּחַ לְשׁוֹנוֹ וּמְסוֹרֶתָהּ, שְׁעַל כֵּן הוּא נֶעֱזֵר בְּתַמוּנָה: שְׂמַחַת־עוֹלָם קִפְצָה פִּתְאוּם עַל רֵאשׁוֹ, שְׁצִירוּפָה לְפִי מְקוֹר מְרֻבֵּעַ: 1) שְׂמַחַת־עוֹלָם כְּלִשׁוֹן הַכְּתוּב: 'תַּחַת כְּשִׁתְּכֶם מִשְׁנָה וְכִלְמָה יִרְבוּ חִלְקִים לְכֵן בְּאַרְצָם מִשְׁנָה יִירָשׁוּ שְׂמַחַת עוֹלָם תְּהִיָּה לְהֶם' ('שְׁעִי' ס"א, ז'), וְהוּא צִירוּף שְׂנַתְחַסֵּן מִכּוּחַ הַפִּיּוּט שֶׁל ר' אֶלְעָזָר אֲזַכְרֵי, הַנֶּאֱמָר קוּדֵם תְּפִילַת שְׁחִרִית, וּבְקֶצֶת קֵהִילוֹת אֵף קוּדֵם קְבֵלַת שְׁבֵת, וְנֶאֱמָר בּוֹ: 'נִפְשֵׁי חוֹלַת אַהֲבַתְךָ /

אז תתרפא ותתחזק והיתה לה שמחת עולם. 2) קפצה על... והוא כדרך שימושם של חז"ל: זיקנה קופצת [או: קפצה] עליו; קפצה פורענות על [נדב ואביהו]; קפצה עליהן ירושת תורה וכדומה; וכיורת ידוע כענין המובא ברש"י: ביקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף (ובמדרש: נזדווג לו שטנו של יוסף). 3) קפצה – על ראשו והוא, כדרך צירוף של מטבע של חז"ל ומטבע שבפי העם: אויף [מיינ, דיינ, אונדזער] קאָפּ [= על ראשי, ראשך, ראשנו וכו'] וסעיפי הוראתו מרובים, ונסתפק במשלים, שבהם משמשים בשכנות לשון קללה או צרה ולשון חידוש או פתיעה, כגון ל. מילר: 'נאָדיר גאָר אַ מלחמה אויף זייערע קעפּ, אַז געהרגעט זאָלען זיי אליין ווערען רבונן של עולם' ('אבא', שריפטען, ניו-יורק, 1920, עמ' 7). כלומר: הא לך מלחמה על ראשם, ולראי שיהרגו בעצמם רבונן של עולם. וכן משה וויסמן, המספר על נואם, שהיה רגיל לומר כדרך שיגרה: קען מען זאָגן [= ניתן לומר], וחזרו על כך שומעיו, ופעם אחת גערה אם בבנה: 'וואָס פאָר אַ קען מען זאָגן' אויף דיינ קאָפּ' ('פון בריסק ביז סעמיאַטיטש', תשי"ב, עמ' 79–80), כלומר: מה 'ניתן לומר' הוא על ראשך. ושוב מגדלי: 'די דאָזיגע יודען, זעהט איהר, זענין אויך נוסעים! נאָט אייך נייס, נוסעים אויף אונזער קאָפּ' ('מסעות בנימין השלישי', ווילנא, 1878, מהדורת 1904, עמ' 54), ודיוקן: היהודים האלה, רואים אתם, אף הם נוסעים; הא לכם חדשה, נוסעים על ראשנו. אבל מגדלי עצמו תירגם: 'נוסעים עלי – היהודים האלה שלפניך אף הם נוסעים. ראה זה חדש הוא אצלנו היום – ארזי פרחי עליך, ישראל'. 4) קפצה פתאם, והשימוש בתיבת פתאם לחוספת-הדגש.

(ג)

ועוד צד מיוחד בשימושיו של הזו והוא שינוי ענינו של שימוש חז"ל וכל הנמשכים לו, שהקפיצה היא להם לרוב לרעה (זיקנה, פורענות, שטן או רוגז) ואילו הוא הקפיצה היא לו לטובה, וקדמו בזה ח. נ. ביאליק בדוגמה כולטת – פתיחת 'משירי החורף' כך לשונה:

צַיַת פֶּקֶר, צְרִיחַת עוֹרֵב
הַעִירוֹנֵי וְאִיקָצָה
וְאִינֵי יוֹדֵעַ לְמָה פִתָּאם
שְׂמַחַת חַג עֲלֵי קָפְצָה

ולענין השימוש בתיבת פתאם הרי מצויים בו בשיר גילויים של פתיעה שבשינוי ובפליאה:

1. וידידי פרופ' שרגא אברמסון העירני על הביטוי: קספץ עליו הדיבר [= הקדוש ברוך הוא] והערה מקורותיו לגירסותיהם, אך לרוב נדירותו קשה להניח רישומו בביטויים הנידונים לנו, וצריך עיון.

ברכת פתאם

1 ואיני יודע --

לָמָּה פְּתָאִים מְצָא כָּכָה
חַן בְּעֵינֵי חֲדָר־מְשַׁכְּבֵי

2 רְאוּ אֲשַׁנְבִי מַה נִּשְׁתַּנָּה

צֶץ בֶּן לֵילָה כְּמִטָּה אֶהְרֶן

3 כְּאֵילוּ לֵילָה לְכָבוֹד יוֹם טוֹב

יָרַד מִלְאָךְ וַיְסִידֵהוּ

4 כְּאֵילוּ מִלְאָךְ זָךְ גַּפִּים

רַד אֶל תּוֹכּוֹ וַיַּחֲטֹאנוּ

וכדרך שימושו של המשורר ראה דוד פרישמן ('לילית', כתבים, מהדורת תשכ"ה, ספר ג', עמ' 109); אלא שאין בו לשון קפיצה:

אך מקץ שעות אחדות וכל המאורע הקטן הזה נשכח כולו מלבו. מחשבותיו היו טהורות ומזוקקות. איזו מנוחה עליונה באה פתאם עליו; כל קרביו בו ריבנו, אלפי כבורות ניגנו, אלפי שופרות תקעו. והוא לא ידע מה שמחה זו פתאם ומאין באה.

אך ראה ביחוד חיים הזז ('בישוב של יער' כנ"ל, עמ' 69):

— אֵי, לייבל בחיי, זו יתירה שביקשתי. לפתע פתאם מרקחת! רענן חלים ומשוגע! מה? למה? — שמחת קוצק קפצה עליו.

בולטת האוירה הפרוזאית של דיבור עממי ותכליו, כגון תרגומו של הניב: פריש געזונט און משוגע [= רענן חלים ומשוגע] או: אַ קאַצקער שמחה האָט אים באַפּאַלן [= שמחת קוצק קפצה עליו]. וכמלוא שימושו של המשורר וכמיצויו של המוטיב ראה שוב בסיפורו אחר של אותו מספר עצמו ('דלתות נחושת'): לדעתו ושלא לדעתו קפצה עליו שמחה, מעין שמחה של ילדות, שמאליה היא נטפלת לאדם פתאום ופתע, והרגישה אותו ורעשה בו.

(ד)

ובינתים נעשה ציורו של המשורר: שמחת החג הקופצת כשיגרה, וראה, למשל, דניאל פרסקי: 'אקוה, כי תאמיניני אם אציין ששמחת חג קופצת עלי בפרוס יום העצמאות' ('מדינתנו בת שש', הדואר, שנה ל"ג, גל' כ"ו) וכן, כמגילת סיפור, יהודית הנדל: 'פעם הביא לו עניבה אדומה מפרבר במרסיל, ושמחת חג קפצה עליו, והרי אינו עונד כלל עניבות, ורק חומדן תמיד, צבעוניות בורקות' ('רחוב המדרגות', תשט"ו, עמ' 69).

ואולם שתי הדוגמאות האלה חסרות אותה תיבה קטנה, שהיא עיקרה של

הסיטואציה האחת והאחרת, העולה מלפני שימושו של ביאליק, היא תיבת פתאם. הלא תיבה זו מחברת את השימוש הראשון וביחוד את השימוש האחרון למוטיב התמיהה על ההרגשה של שמחה-שבמפתיע, שכמותה כהרגשה של חג-שבמפתיע. וכבר הזכרתי. לפני שנים (דבר, ט"ו ניסן תש"י), כי ידידי י. ד. אברמסקי הסב את דעתי על מחקרו של ריינולד קוהלר על מוטיב זה ושם מחקרו: מפליאני כי אני שמח כל-כך (Kleine Schriften, כרך שלישי) וכן נתעוררתי להשלים את המחקר בתוספת דוגמאות מספרותנו.

אולם עד שנפנה לדוגמאות אלו נתבונן, כיצד נצמח לו לביאליק צירופו, וראשית בינה, כי אחיזתו היתה בלשון רש"י: קפץ עליו רוגזו [של יוסף] מתוך חילופה של רוגזה, והיא שמחה. השימוש בלשון רש"י ובדומה לו על דרך הטלת שינוי הוא מרובה, ואם נאמר להרבות בהבאות לא נספיק; ונצטמצם על שתיים דוגמאות מיוחדות, המקיימות לשון רש"י על דרך הטלת שינוי מועט בו. מכאן דרך שינוי המקיים את המטבע מעיקרו, אך משנה את הפועל על דרך החלפת בנין קל בבנין הפעיל, וכן משה בסוק: 'אכן בית ההוצאה שקיבל על עצמו, שהתחייב, להוציא את ספריו, מקפיץ עליו רוגז רב' (עם זלמן שניאור, מבפנים, אייר תשי"ט, עמ' 465, ועתה בספרו 'נופי ספרות', תשכ"ה, עמ' 285). מכאן הרחבת עיקר-המטבע על דרך בנין סמיכויות, וכן א. שטיינמן: 'ואולי נחטף חנוך גם מכאב-לב ומרוגז-עצבים שקפצו עליו מחמת שלוות הליכות של מתושלח בנו' (על תיקון העולם ומתושלח השני, דבר, כ"ח אייר תשי"ד). ולא עוד אלא כדרך השימושים האלה שימושו של ביאליק עצמו במטבע של רש"י על שני חלקיו. לענין חלקו הראשון של המטבע – במבואו לתירגום 'דון קישוט' לסרוונטס יאמר: 'הרע והחמס בעולם אינם מניחים לו לשבת בשלוה ואינם נותנים דמי לרוחו הסוער'. והמיר לשון מאוחר של חז"ל ('לישב בשלוה') בלשון מוקדם של מקרא ('לשבת בשלוה') משום המקבילה ('ואינם נותנים דמי') ומשום כלל האוירה של המבוא והתרגום; וככל הנכון אף יד דברי החכם מכל אדם וצירופי זכרם באמצע ('טוב לשבת על פינת גג מאשת מדנים', 'טוב פת חרבה ושלוחה בה'). לענין חלקו האחרון של מטבע רש"י – באותו מבוא עצמו יאמר: 'זכעוד הוא [סרוונטס] מכין את הספר השני של דון קישוט – והנה קפץ עליו פתאם רוגזו של זייפן אחד'. לאמור, הטיל לתוך לשון המטבע תוספת תיבה, הלא היא התיבה הנזכרת פתאם, שמצאנו אותה גם בלשון 'משירי החורף', בשיר הממיר קפיצת רוגזה בקפיצת שמחה, והיא שינוי של עיקר שבנה מטבע חדש, שנמשכו לו אחרים.

ולענין זיווגה של קפיצה ושמחה ניתן להביא דוגמא קדומה למדי. ר' זכריה אלצהרי ('ספר המוסר', תשכ"ה, עמ' 285): 'זכראתו את הספרים / שמח בקפיצת העברים / אשר במגדל אסורים; והמהדיר, יהודה רצהבי, מבאר: שמח שהיהודים קופצים לקנות את הספרים. והנה מלבד שהדוגמה הזאת נתפרסמה אך בימינו, הרי הזיווג שבה יוצא להוראה שונה – לא השמחה קופצת על מישהו, אלא הקופצים [= הבהולים] שמחים.

ברכת פתאם

(ה)

וכדרך שימוש של ביאליק בשירו, דהיינו תוספת תיבת פתאם מתוך שינוי עיקר המטבע מתוך החלפת רוגו לשמחה, אתה מוצא בדוגמה כשל י. ד. ברקוביץ ('פרקי ילדות', מאזנים, אלול תשכ"ג—תשרי תשכ"ד, עמ' 245 ועתה בספרו, תשכ"ו, עמ' ט):

אני בן השתים וחצי, ואחותי הבכירה באשקילי, בת החמש, עומדים עם השכמת הבוקר במיטה לא־מוצעת, אווזים זה בידי זה, שרים שירת היקיצה בלא מלים ומרקדים. שמחה קפצה עלינו פתאום. אפשר משום שבחוף יורד שלג, והעולם לבן כולו, והאור הרך, השופע בעד החלון, מגעים עלינו את החיים. ואפשר משום שאמא, זו הנפש הקרובה לנו ביותר, המספקת את כל צרכינו, מחייכת אלינו מן החדר הסמוך, מעודדת אותנו בפנים רעננים ומרציים, עליוני פעולה.

אולם בדוגמה זו, המעלה חווית־ילדות בדומה למראה 'משירי החורף', נכנסנו בעצם, לתוך תוכו של המוטיב שלנו, וגם אם אין המספר אומר כלשון המשורר ('ואיני יודע למה') אלא לשון אחר (חוזר שלוש פעמים על האימרה 'אפשר משום'), הרי כאן וכאן שמחה שאין בעליה יודע או, לפחות, איננו יודע בכיורו, טעמה ונימוקה. והרי י. ד. ברקוביץ הוא שהושיטו לנו אף בסיפורו, שנקרא במהדורה ראשונה 'בכתלי בית עניים', וענינו מעשה האם, שבתה הבתולה ילדה, והיא נרדמת במעומד ומהרהרת במאורע המביש והגה נשמע:

ליד חיה [הבת] שכב תינוק אדום, מחותל בתוך כר וריבה לאה [האם] גמלאה הרגשה טובה ומעודנת, ושוב התחילה מגחכת בפני עצמה:

חושבת אני וחושבת, מהיכן באה אלי שמחה? מפני מה אני חשה עצמי כביום טוב?— ואני שכחתי, כי נכד נולד לי — —

בקל לכאר מנגנונה של אותה שמחה שאין לה טעם, שכן טעמה עלום, שכוח, מוסח, אבל לעיונו עתה חשוב לציין את השינויים, שהמספר הטילים בסיפורו, ששמו במהדורתו המאוחרת 'נכד' (כתביו, כרך ראשון, תשי"ט, עמ' ס"ב): לידה של חיה היה מוטל בתוך כר העשוי לשכיבה תינוק בחיתוליו, שפניו הדמומים מתוך שינה פעוטים מאד, אדומים ומקומטים, כתפוח צלוי, ונפלאה היתה ההרגשה הטובה, החדשה שמילאה בן־רגע את לבה של ריבה לאה. ושוב גיחכה בפני עצמה:

מהרהרת אני וחוזרת ומהרהרת, מאין באה לי פתאם רוח של שמחה, כאילו חג לי היום? ואני שכחתי כי ילד נולד לי — —

הצד השווה שבדוגמאות האחרונות הוא, שפיסת זמנם אחת — לידתם כתחום שעתה של לידת 'שירי החורף', אם כי אך לימים נמצא כדרך ביטוי של ביאליק, וכן ש. בן־ציון בסיפורו ('הגט'), שיאמר בו:

ומיד קפצה עליו שמחה שאינה מצויה — שהם לבדם יהיו — —

דב סדן

(1)

ולפי שנכנסנו לתוך תוכו של ענינו, נעיר כי אין זה ענין של תמיהה על רגש סתם שאין בעליו יודע ביאור לו, אלא ענין של תמיהה על רגש מסויים, והוא רגש של שמחה-שבמפתיע. אבל מצויה כהבעת תמיהה שאינה יודעת לפרוש טעמה. לכאן ניתן, למשל, לשייך שירו של ז. שניאור ('עם הערב'), שנאמר בו:

וּבְאַחַת תְּאַהֵב וְתִשְׁנֶא אֶת כָּל טוֹב וְאֶת כָּל רָע וְלֹא תִדְעַ מְשׁוֹם מֶה

והוא הדין בשירו של יעקב פּיכמן ('מלודיות בציר') שנאמר בו:

אֲנִי הִלְכְּתִי הֶלְאָה, מֶה זֶה הָיָה

לִי, כִּי צְדוּנִי קִסְמִי בְּצִיר כֹּה הִנְאִיִּים

מה שאין כן פרץ הירשביין, שאחת הנפשות במחזה שלו ('מרים') אומרת:
חג לי היום — התבינו? כך, בלי טעם.

ולענין המוטיב וטעמו על שלושת סימניו הברורים, שנתן בו ביאליק (פתאם, שמחה, איני יודע), ראה דוד שמעוני בשירו ('ולא אדע איכה', נכתב סיון תשי"ב):

וְלֹא אֲדַע אֵיכָה וְלֹא אֲדַע מִדּוּעַ

הִחַל לִבִּי פִתְאֹם רוּטֵט מְגִיל נֶעְלָם

מִבְּעַד לַחֲלוֹן הַשֵּׁיב עָלַי הָרוּחַ

הַבֶּשֶׁם הַמְּפֹלֵא שֶׁל מְרַחֲבֵי הַיָּם

וְלֹא אֲדַע אֵיכָה וְלֹא אֲדַע מִדּוּעַ

מִלָּאוּ פִתְאֹם לִבִּי עֲדֻנָּה וְנֶעְגּוּעִים —

ואם לכור דוגמאות אחרונות, הרי קטע משירו של משה בסוק ('מאחרי הזרע', תש"ט, עמ' 66):

הַיּוֹם הַהוּא יִדְעֵתִי לֹא יִרְחַק

וְלָכֶם וְלִי הוּא יוֹם גְּדוֹל וְחַג.

פִתְאֹם יָאִיר כָּל עֵינַי וְחֲלוֹן

וְהִרְחֹב יַחֲוֶה הַלּוֹם חֲלוֹם

כאן מקוימים אך שני יסודות (חג, פתאם) וחסר היסוד השלישי (איני יודע) ואדרבה בא חילופו (ידעתי), גם אם המדובר הוא לא כמה שהיה אלא כמה שיהיה. והרי קטע משירו של חיים גורי ('פרחי אש', תש"ט, עמ' 10—11):

וּמְסַמְּמִים מְדָם, סוּמִים מְנַעֲוִרִים

עוֹד נִחְיָה, עַד לֵיל יַעֲזוּבֵנִי

וְלִפְתַּע חַג יָאִיר בְּהַתְקַדְּשׁ דְּבָרִים

שְׁנִסְתַּחֲפוּ כְסָחֵי בְּנֵהָר יְמִינוּ

ברכת פתאם

הצד השווה שבשתי הדוגמאות כמין דבר־נבואה, שציורו ולשונו דומים להפליא. דוגמה ראשונה: חג, פתאום יאיר; דוגמה אחרונה: ולפתע חג יאיר; אלא בדוגמה ראשונה לפנינו פועל יוצא ובדוגמה האחרונה פועל עומד, ועצם הציורוף יסודו בכתוב שנשלב בסדר הלל: אל ד' ויאיר לנו אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח (תהלים קי"ח, כ"ז), וחסרונו של היסוד השלישי נמנה בשירו של מיכאל דשא ('יפה מכל שיר', 1962, עמ' 11):

חִיּוּף לְטִיפָה וּבְרֵק עֵין -
וּבְלֵב הָאֶפֶל נִצַּת שְׁבִיב,
וּפְתַע, בְּלִי דַעַת מֵאֵין,
נְעוּר וְנִפְרַח בּוֹ אָבִיב

כָּל צִעַר וְדוֹן חֵישׁ נָגוּוּ
הֶעָלוּ אַרְוֶכָה הַנְּנַעִים,
יִשְׁרוּ הַשְּׁבִילִים שְׁנַלוּוּ
וְאֹרוֹ פְתָאָם הֶרְקִיעִים

מיני הדוגמאות שהבאנו – מרחק של שנים וסגולות ומזגים חוצצם. יש בהם שזכר חוויה מחלחלם ולשונם לשון־עבר ויש בהם שרוח משאלה מפעמים ולשונם לשון עתיד, והצד השווה שבהם התמיהה על שמחה־שבמפתיע. ונסיים בדוגמה משירת יידיש, שכן משולבת בה גירסה אחת של פתגם העם שהוא מעניננו: וואָס פֿאַר אַ גדולה אויף דיין קאַפּ [= מה גדולה היא על ראשך] והיא בשירו של משה זימל טקאַטש ('זון איבער אלץ', 1936), והריהי בתרגומו:

אֲנִי מִתְפַּלֵּשׁ בְּשִׁמְחָה, כְּהַתְפַּלֵּשׁ יֶלֶד,
כְּנַחֲלֵחִלִים מִהֶמְהָמִים שֶׁל שְׁטֵף גֶּשֶׁם
וְתִשְׁאַלוּ, מַה גְּדֹלָה הִיא עַל רֹאשִׁי
הֲרִי אֲנִי יוֹדֵעַ וְלֹא אָבָה לְדַעַת.

(ז)

אבל דרכו של מוטיב, שסופו מתמצה באמירה קצרה וחדה ובלשונו תכלית קיצורה וחדה בסמיכות, וכך נולדה, אמנם, הסמיכות: שמחת־פתאם שנעשתה כמטבע המצוי, שאף אם תימה היא, כי תיבת פתאם, שהיא תואר־פועל, נעשתה סומך לנסמך, אלא שיש לכך אחיזה בכמה מקראות, שבהם אותה תיבה סמוכה לשם עצם ונראית כסומך לו, גם אם באמת היא משמשת את הפועל. לביורו של דבר נזכיר, כי תיבת פתאם, או בפתאם מצויה כ"ה פעמים במקרא והיא משמשת תדיר תואר־הפועל, להוציא השימושים שהמבקרים גורסים קריאה אחרת כגון: 'כי לאויל יהרג כעס ופותה תמית קנאה / אני ראיתי אויל משריש ואקוב נוהו פתאם' (איוב ה', ב-ג), שמשום ההקבלה בכתוב הראשון מתבקשת להם הקבלה

בכתוב האחרון: ורקב (או: וירקב) נוה פתאים, והם תומכים יתדם בתרגום השבעים וכדומה. והרי אמנם תיבת פתיים נתפרשה לחז"ל פתאים, וכן נסתייעו בכתוב: 'ערום ראה רעה ויסתר ופתיים עברו ונענשו' (משלי כ"ב, ג') – המתפרש לפי חברו: 'ערום ראה רעה נסתר פתאים עברו ונענשו' (שם, כ"ז, י"ב), – ולענין ההבחנה בין פתע ופתאם, ואמרו: 'ורבנן אמרו פתאום זה מזיד וכן הוא אומר: ופתאים עברו ונענשו' (במדבר רבה פ"י), ויסודו בגמרא: 'בפתע פתאום – בפתע זה שוגג וכן הוא אומר: אם בפתע בלא איבה הדפו; פתאום זה אונס וכן הוא אומר: ויאמר ה' פתאום אל משה תניא אידך פתאום זה מזיד וכן הוא אומר: ערום ראה רעה ונסתר ופתאים עברו ונענשו נכתוב קרא פתאום' (כריתות ט', ע"א).

על כל פנים מכל כ"ה המקראות, שמובאת בהם תיבת פתאם, היא כארבעה מקראות בלבד, (ששניים מהם חוזרים על עצמם), שכנה לשם עצם, באופן שהיא עשויה להחשב, ואף נחשבת, כסומך לנסמך; 1) 'תשמע זעקה מבתיהם כי תביא עליהם גדוד פתאום כי כרו שיחה [= שוחח] ללכדני ופחים טמנו לרגלי' (ירמ' י"ה, כ"ב); 2) 'ויורם אלהים חץ פתאום היו מכותם' (תהלים ס"ד, ח'); 3) 'אל תירא מפחד פתאם ומשוואת רשעים כי תבא, כי ה' יהיה כסלך ושמר רגלך מלכד' (משלי ג', כ"ה–כ"ו); וכן 4) 'על כן סביכותיך פחים ויבהלך פחד פתאום' (איוב, כ"ב, י'). שלושת שמות העצם (גדוד, חץ, פחד) אין הבדל בין צורת הנפרד וצורת הנסמך שלהם, ובבוא תיבת פתאם אחריהם יש אפשרות, אך אין כוונה לראותם נסמכים. האפשרות הסבירה ביותר נראית בצירוף פחד פתאם ששכנתו שואת רשעים מחזקת תכונת הסמיכות שלו. היקש זה מתבקש כמאליו בדוגמות שימוש בו, בין חזור על מקבילתו, בין משנה בה, דוגמה לחזרה ראה, למשל, חיים גולדשטיין: 'הנני עמך בכל אשר תלך, לשמור רגלך מפחד פתאום למשוואת רשעים – ועוד היום יש לאל ירך להצילך ממות באופל יהלך' (להקת שודדים, וורשה תר"ט, עמ' 14 ב'). דוגמה לשינוי ראה, למשל, אברהם מאפו: 'ותשא תמר את עיניה, והנה פחד פתאום ואימת מות, כי מסתר קנה החורשה יצא אריה משחית' ('אהבת ציון', מהדורת דביר, עמ' י"א), ואפשר להרבות.

ולענין שגירותו של הצירוף ראוי להעיר, כי לפי המדרש פגע מרדכי בג' תינוקות, שיצאו מבית רבן, ואמר להם שיאמרו לו פסוקיהם, אמר האחד: אל תירא מפחד פתאם וגו', אמר האחר: עוצו עצה ותופר וגו', אמר האחרון: ועד זקנה אני הוא וגו', ושמת מרדכי שנתבשר בשורות טובות, ונקבעו הכתובים בתפילת שחרית לאומרן אחרי עלינו.

(ח)

אך המקראות האלו נעשו בית-אחיזה לסמיכות, שבה הנסמך והנפרד אינם שווים, וממילא אפשרות הסמיכות נעשית ודאות כדרך שאנו מוצאים אותה בסמיכות, שבנאה ה. נ. ביאליק בשירו ('אחד אחד ובאין רואה'):

ברכת פתאם

יְדַעְתִּי כִּי רַק אַחַת יִשֶׁתְּ הָאָדָם מִכּוֹס הַזֶּהָב
וְחֻזֶן זֵו וְזוֹהַר לֹא יָקוּם לְאִישׁ פְּעָמִים --
וְאוֹלָם בְּרַכַּת פֶּתָאָם לְאֱלֹהִים, לְגַאֲמֵן בְּעֵינָיו יִתְנַנֶּה --
דְּיוֹמָם אֶעְרָךְ לָהּ וְאַצְפָּהּ, יוֹמָם וְלַיְלָה אֵיחֻלָּה --
לֹא אֲדַע אֵיפֹה וּמָתִי, וְטָרַם אֲבִין אֵיזָה הַדְרָךְ
וּמִי יִהְיֶה הַמְלָאָךְ אֲשֶׁר יָבִיא אֵלַי הַבְרָכָה --
אַחַת יִבְבֵּא לִי לְבִי, וְנִפְשֵׁי יוֹדַעַת מְאֹד
כִּי פִקֹּד יִפְקֹדֵנִי הַחֻזֶן וְיִקַּר מְאוּוֵי יִשְׁיֵנִי,
וּבְבוֹא הַרְגַע הַנְּאָדָר, וְהִיָּה כְּנִיד עַפְעָף הַנְּצַח
בְּהִצִּיזוֹ עָלַי פֶּתָאָם בְּעַד צִהַר נִקְרַע בְּמָרוֹם --
וְנִפְקָחוּ עֵינַי וְאוֹרוֹ, וְזָכוּ כְּעֵינֵי הַיָּלֵד

וניתן לשער, כי כשם שהמשורר מיצה בשירו 'אחד אחד ובאין רואה', את משאלתו בסמיכות: ברכת-פתאם, עשוי היה שימיצה בשירו 'משירי החורף' את זכר-חוויתו בסמיכות: שמחת-פתאם, ואם לא הוא מיצה אותה, מיצה אחרים מכוח שירו. וכן, למשל, רחל ('שירת רחל', תשי"ב, עמ' נ"ו):

הִיָּה נָא טוֹב אֵלַי! הַלַּיְלָה כֹּה אָרֶךְ, הַשַּׁחַר כֹּה רָחוֹק.
הִיָּה לִי אוֹר מְעַט, הִיָּה שְׂמֻחַת-פֶּתָאָם,
הִיָּה לִי לְחֵם-חֵק.

וכשם שמצינו בה כאותה סמיכות, מצינו חילופה (שם, פ"ט):

הַעֲבַרְתְּ יָדְךָ בְּלִטּוֹף מְסֻרָה
עַל רֵאשֵׁי הַקְּפוּף קִמְעָה
וְעֲצָבֹת-פֶּתָאָם בְּנִטְלָה הַקָּר
אֶת לְבִי לְחִצְזָה עַד תָּם.

וכאן נעיר לסמיכות שמחת-פתאם כי קדם בה מי שחתם באנאגראם: עט-רעל [= טעלער], והוא צבי אליעזר טלר ברומן-המפתח שלו ('מסתרים', תרנ"ד, עמ' 34):

הלא על יום זה קיית, אל יום זה התפללת כל העת מיום פקח את עיניך על דרכך ויאמר אליך: לך לך מארצך. מבית אביך! כשמחת-פתאם החיתה את רוחך ותהיין ללכת ורק עתה, ברגע בואו תבהל ותחרד!
ואף נעיר לסמיכות חרדת-פתאם, כי קדם בכדומה לה דוד פרישמן ('מחולות', כתבים, ספר א', עמ' 190):

ברגע זה והעגלה באה עד לנוכח פתח האהל והכהנים תוקעים והפריים גועים והרמונים מצלצלים ותמנע עומדת לפני העגלה. חרדת פתאם באה עליה והיא

לא ידעה – ובטרם תדע את אשר היא עושה והנה שמטה הטבעת מעל האצבע ובעוד רגע והנה היא בתוך גל הזהב הגדול.

ואף א. צ. טלר נמצא קודם לו והוא משה מנדלסון ההאמבורגי המתאר, איך בני יעקב אבינו מבקשים מסרחה בת אשר שתבשר לאביהם כי יוסף חי (פני תבל, תרל"ב, עמ' 132):

ותגידי לו כי יוסף עודו חי / ומושל על כל ארץ מצרים / ותרגין [= ותרגיני] לבכו בנעים קולך / ולא יבהלו רעיוניו משמחת-פתאום.
ואף לענין חילופה של הסמיכות האחת או בדומה לחילופה אתה מוצא כגון מנדל לפין בענין אברהם אבינו (חשבון הנפש, מהדורת וילנא תר"ה, ליקוטים, עמ' 46, רישא):

כל עדת העריצים נבהלו נסו כי כסתה כלימת פתאום את פניהם. אבל הוא מיהר להתחזק עוד ולצאת מעיר לעיר וממדינה למדינה².

והרי עשויה היתה לנצנץ לו דוגמה קדומה – שימוש של ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי, ושחזור עליו מפרשו ר' ישראל זמושץ בפירושו אוצר נחמד (מהדורה ראשונה תקכ"ו, ואנו מביאים לפי מהדורת ורשה 1880).

והרי לשון הכוזרי (מאמר שני, ל"ב) ואחריו לשון מפרשו:

1) החניפו והכעיסו ובעטו ולא ירדה עליהם אש מן השמים ולא מגפת פתאום.
2) מגפת פתאום – כאשר היה במדבר במעשה העגל ובלעם וקרח היתה מגפת פתאום כלומר חוץ לדרך הטבע שנפלו המון עם במעט רגע.

כי סמיכות שמחת-פתאום היתה קשה לו למי שביקש לדקדק עשויה להוכיח זהירותו של י. ווייסברג, הכותב בסיפורו (הגורל והירושה, תרנ"ה, עמ' 85): משמחה פתאום נמסכה בו רוח עושים.

אבל הסמיכות גברה על החששה וקיימה עצמה ומקיימת עצמה עד עתה. וראה, למשל, יהודה אופן בשירו ששמו: 'שמחה' (משא, כ' אלול תשכ"א):

שְׂמַחַת פְּתָאִים

הִנֵּה כְּפָרִי

אֲשֶׁר בְּשֵׁל בֵּין הָעוֹנוֹת

(ט)

ולא עוד אלא הסמיכות קיימה את עצמה ואף דרך שינוי, כדוגמת גיל פתאם, שבה ניתן לנו להתחקות על דרך לידתה וגלגולה, וכן יכתוב אליהו מרדכי וורבל בשירתו, שענינה אגדת חולדה ובור (עדים נאמנים, וילנא 1852, עמ' 63):

2. מתוך ודאות הסמיכות מסתברת גם תכונת הסמיכות שבשימושו אחר: 'צריך המתחנך במדת סבלנות להיזהר, שאם יפגענו איש בעל חמה בקטנות ומריבות פתאום שלא לענותו כלל מטוב עד רע וישים מחסום לפיו ויעמד כך כאילם' (שם, ליקוטים, עמ' 62).

ברכת פתאם

גַּם נֶפֶשׁ הָעֹלָמָה כְּמַעֲט יִצְאָה
מִחַץ גִּיל פִּתְאָם אֶל לִבָּהּ שְׁלוֹחַ
חַיֵּית יְדָה עַד רְגַע לֹא מִצְאָה

עינינו הרואות, כי הכותב רואה את דברי התהלים סמיכות, כדרך שראום לפניו ולאחריו. וכן, מנדלי הכותב ('סוסתי', פרק עשירי):

והזאב רץ – אזור חלציו וקופץ כחץ פתאם ובא ומתגלגל³
אלא שוורבל ראה להרחיב את הסמיכות על דרך צירופו של נסמך לנסמך, באופן שהוא בונה מליצה להגדרת מהירות פעולה של השמחה שבמפתיע: חץ גיל פתאם, שעיקרו, לפי הענין, בסמיכות: גיל פתאם, הלא היא הסמיכות, שמסתייע בה מ. ד. בראנדשטטר מתוך שימוש בשתי סמיכויות להבעת צמד-ניגודים – כי כן יכתוב בסיפורו ('מחיל אל חיל'):

רגע קפאו דמי לבו ויהיו לקרח בקרבו ורגע נמסו ויתכו כאש נוזלת מחרדת פתע וגיל פתאום אשר השיגוה.

והסמיכות חרדת פתע כמותה כסמיכות: חרדת פתאם, וראה נתן אלתרמן ('עיר היונה', תשי"ח, עמ' 329):

לְקוּם פָּנִים אֶל פָּנִים בְּלֹא חֶרְדַּת פִּתְאָם, לְבִטָּח
כִּי בְּפִנּוֹתָו לֹא הָיָא מְגַב תְּנַעֵץ בּוֹ סִבְיָן

ודאי שהמשורר יודע, כי הסמיכות חרדת פתאום, שכבר ראינו שימושיה, נולדה מתוך דברי הכתוב: פחד פתאם הנתפסים כסמיכות. והשימוש מצוי, וכן בת מרים בקטע שירה, שאין בו פועל סמוך העשוי להעמיד תיבת פתאם כתארו ('מרחוק', תרצ"ב, עמ' 182):

וְלֹא יִמְרִיאֲנִי שִׁיחֵי אֶל עַל –
שִׁיחֵי כְּמִגְמוֹג מִפְּחַד פִּתְאָם.
הַכְּכָה, הַכְּכָה אֲדַבֵּר אֵלֶיךָ
אֲנִי הַגּוֹעֵצַת מִיּוֹם אֵלֵי יוֹם?

וכך הדין בדוגמה, שיש בה פועל העשוי כביכול להעמיד תיבת פתאום כתארו, כגון אברהם ברודיס ('מאדם לאדם', תש"ח, עמ' 180):

אֶת יְלָדֵי הַכְּעִיַּת קוֹל רְעַם נוֹרָא,
רוּחַ טְרוּפָה וּבִרְקַס סְעָרָה

3. וכמוכן, שראייה זו בטלה עם שינוי הסדר בתחביר, כגון יל"ג: 'נתתי את לבי לחפש בזכרוני ופתאום – חץ חלף לבי ואנוסה' (ולא ביד חזקה), לא כל שכן ש. שלום, (בשירו על נחמיה ארנוב): 'זה ננעץ פתאם כחץ / זה הדהד עמוק להדהים – / נגדעת בברק מצפונך כעץ / ביער אלהים' (הדואר, כ"ח חשון תשי"ח), או מיכאל דשא: 'פתאום עברני כחץ / חדלקן קיומו ביקום / וזו יומנו קצר ונודף' ('אורים בלב ים', עמ' 59).

גִּלְחָץ הוּא אֵלַי בְּפֶחַד פְּתָאם
לֹא חָשׂ כִּי הִלְיָהּ גַּם אָבָא יְתוּם.

והפליג ג. אלתרמן, המסתייע בסמיכות מתוך צירופו של סומך (שם, כנ"ל, עמ' 337):

זֶה סוּד הַחוּצָה לְפַעֲמִים אֶת חֵינּוּ בְּלִי דַעַת מַנְיָן
כְּמוֹ טַעַם חֲמַת נֶצְחוֹן וְכִמוֹ פֶּחַד פְּתָאום וְתַמִּיד

לאמור, נצטרפו לו הסמיכות לפי דברי הכתוב שבמשלי ואיוב: פחד פתאום והסמיכות: פחד תמיד הבנויה לפי הכתובים: אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ח, י"ד); ותפחד תמיד כל היום (ישעי' נ"א, י"ג), בסיוע הסמיכויות שבמקרא: נר תמיד, ארוחת תמיד, אנשי תמיד, מערכת תמיד, קטורת תמיד, לחם התמיד, מנחת תמיד ומנחת התמיד, עולת תמיד ועולת התמיד.

(*)

אולם כשם שאתה מוצא נטייה לבנין סמיכויות כדרך: שמחת פתאם, חרדת פתאם אתה מוצא רטיעה מפניו. לענין הנטייה רוב דוגמאות, ויש הבדל בין דוגמאות שהנסמך בהן הוא לשון זכר ומניח לפעמים פתח לקריאה על דרך עולה ויורד, ובין דוגמאות שהנסמך בהן הוא לשון נקבה ואינו מניח פתח לספק-ספיקא. לענין הסוג הראשון הנה, למשל, פנחס לבדר (אלעד): 'זכאבנים רוגמות / נופלים כוכבים מטה / ילל פתאם פלח / תהום חשכה' (ככדו שבילים...); או מירה מאיר: 'איך טריקת הדלת / תפתח / ואיך צוחת הילד / תשמח / ואיך חבלי היום / ואיך הציר ירון / יהיו חלום / פתאום' (על המשמר, א' שבט תשכ"ז). ענין הסמיכות מוכרע על דרך ההיקש, מה טריקת הדלת, צוחת הילד, חבלי היום סמיכויות אף חלום פתאום סמיכות, אך מבחינת המיבנה אינה הכרח ובאותו שיר עצמו: 'איך נושאים אותם / ואת קברם / ואיך הטל יגדל פתאם' (שם). אך אין ספק באופיה של סמיכות בדוגמה של יעקב כהן: 'ואשר יקרם מחר לא ידעו, העורים / אף לא האורב להם בלבם; גל פתאם / מעצור לא-נודע — וכל חכמתם תחבלע' (שלמה ושולמית, כנסת ז', תש"ב, עמ' 151). וכן בדוגמה של פרוזה — יעקב שבתאי: 'תיאבוני הלך ושנתי נדדה. בין צפיה למחילה, בזכות יסורי, לבין צפיה לנס-פתאום, מתכן הייתי תוכניות של ייאוש: חשבתי להמלט אל ארץ אחרת, להתחלות או לטבע את עצמי בים' (בר מצווה, הארץ, י"א ניסן תשכ"ז).

לענין הסוג האחרון ראה, למשל, ש. טשרניחובסקי ('שירת היוקרנדה'):

צֹחַת צְפוּר צֹחַת פְּתָאם
הִילֵל תַּמֵּן בְּסֶבֶךְ

ברכת פתאם

והדוגמאות עד ימינו וברוב גיוונים וכן, למשל, משה בסוק (יום גאה חלקו מעונן, תשכ"ו, עמ' ס"ה):

מִסַּע מְרַסֵּק. לַעֲלֹט פִּתְאָם נִרְצַע הַקֶּטֶר

או בן ציון בן משה (קול שנדם, אפיקים, טבת תשכ"ז):

צִנַּת דּוֹרוֹת קָרְה אֶלְמַת

הִנֵּה יִקְצֶה יִקְיֶצַת פִּתְאָם

או משה בן-שאול (שיר ערש, מעריב, כ"ג שבט תשכ"ג):

בִּירוּשָׁלַיִם הַיּוֹם, דָּם נִצְרֵי דָם

לֹא סִמְטָאוֹת-עָנָן לֹא רָקְפוֹת-פִּתְאָם

או יחיאל מר המבליט את הסמיכות בשם שירו (ראוות פתאם, דבר, ג' טבת תשכ"ז) וחזור עליה בשיר:

וְהָיוּ כָּל חוֹשְׁיוֹ זוֹמְמִים

עוֹד הַפַּעַם לְקַחַת, לָתֵת

וְלִהְיוֹת נֶאֱהָב בְּעָרוֹם

וְלִהְיוֹת נֶאֱהָב בְּעָרוֹב

וְהִיְתָה רְאֹת פִּתְאָם

גַּם בְּנִפְלוֹ בְּרָחוֹב.

ואף בתרגום, שמקורו אינו מחייב סמיכות – וכן, למשל, אלכסנדר פושקין בתרגומו של יעקב ז"ק (מבחר שירים ליריים, תשכ"ז, עמ' 18):

קוֹלְךָ אֶהְבְּתִי בְּכָל פַּעַם

מִלְמוֹל גְּלִים, רְגִשְׁתָּ תְּהוֹם,

שְׁלוֹת הַשֶּׁקֶט בְּנִטּוֹת הַיּוֹם,

וְהִתְפָּרְצוֹת פִּתְאָם שֶׁל זַעַם

ובלשון פרוזה ראה אברהם קריב, שכשם שאתה מוצא דוגמה שתכונת הסמיכות שבה אינה מוכרחת: 'אבנים שהושמו על בארותינו הולידו אצלו פרץ פתאום' ('עיונים', תש"י, עמ' 172), אתה מוצא דוגמה שתכונת הסמיכות שבו ודאית: 'כל הכוחות הגנוזים שבנהר מתרכזים כאן בלהבת פתאום' (שם, עמ' 12). והוא אף מחליף תיבת פתאום במקבילתה היא תיבת פתע, וכך יאמר: 'דוקא הוא – היה בעל ערכים קבועים ומוצקים והברקות פתע אשר לו הן חזיוני האמיתות שהיו נטועות במעמקי' (שם, עמ' 151). וקדמה הדוגמה הטיפוסית של אותו משכיל, כנראה, מרדכי סטרליסקר, שהניח סמיכות: דע פתע כתרגום depeche שעיקר הוראתה להחיש, ושימוש מצוי הוא בלשון יום יום, וראה שתיים דוגמאות שנדפסו

בעתונות ביום אחד: (1 'ג' חשון תשכ"ז): 'נלכדו מבריהי מטבע בחיפוש פתע בירושלים' (2 'הנשיא ג'ונסון ערך ביקור פתע בווייטנאם'. והוא שימוש שנשגה ונתפרז, עד שמפתיע השם, שקרא יעקב רמון לשיר משיריו: 'ביקור פתע' (הדואר, כ"ג אייר תשכ"ז). אולם לפי ששני השמות הסמוכים האלה הנפרד והנסמך בהם שווים, אין תכונת הסמיכות מוכרחת, וראה, למשל, משה בסוק ('החוף השקט', תשט"ז עמ' 25):

קול פתע הפחידך? — זה אצטרף לזוטר
בפיותיו הפעורים צהלולי מטר

וכן רן עדי ('אבל לילה לילה אני', תשכ"ח, עמ' 41):

פעם בפעם מעד, או אנוס דחף-פתע, הפך פניו

והמקף מעיד בבירור על הסמיכות. ואין צורך בו במשל, כגון מרים שוורץ (שירים, תשכ"ז, עמ' 5):

והרוח —

תחתונים עם גופיות הרקודה

במחול עושים לכן

אחר כך, במשובת פתע

עוד שריקתה מרקידתם

מה שאין כן בדוגמה של פנחס אלעד (לנדר) בשירו ('המעוף המסתורי של להקות אווירי הבר', קטיף ג', תשכ"ה, עמ' 54):

ראיתי את כתמי הפתע נשפכים על

הכוכבים, ראיתם פושטים ומכסים את מחציתו התחתונה

של הירח —

עד מה הכותב רואה תיבת פתע שם עצם ניכר מתוך שהוא מקדים לה ה"א הידיעה לאמור: הפתע, והוא שימוש נדיר. ונמצא כאותו שימוש בתיבת פתאם; וכן, למשל, משה בסוק ('נחושתיים והללריה', תשכ"א, עמ' מ"ו):

האדמה —

חרוצה בשני העתים — ובינה יתרה לה,

בינה סבלנית וערה לתהליך האטי, לאפשר, לזניק הפתאם

ואגב, לעצם הצירוף: זניק-פתאם, ראה ח. נ. ביאליק: 'פתאם יזנק ארי נאדר בכח' ('מתי מדבר'), וכן 'גל שחור כעשן המערכה וכשנאת המות זינק פתאם נפשי השרופה' ('מגילת האש').

ברכת פתאם

ואף בתרגום – וראה, למשל ק. א. פורטר בתרגומה של אסתר כספי (ה'ראי הסדוק', 1964, עמ' 68):
הוא ישב המום לגמרי בחדר הריק המעורטל – בדממת הפתאום הצוננת,
וראשו נתון בין כפות ידיו.
ותפיסת תיבת פתאם כשם-עצם מצויה בימינו וראייה לה לא בלבד אברהם קריב
הנוהג בה לשון רבים:
השיר משתלשל במלכות הפתיעה, הוא מדלג על גבי פתאומים כעל גבי
הרי בתר (כנ"ל, עמ' 233). אלא גם נ. אלטרמן הנוהג בה לשון כפל: פתאומיים
('כוכבים בחוץ', כתבים כרך א', עמ' 61):

לְךָ עֵינֵי הַיּוֹם פְּקוּחוֹת פְּתָאִיִּם.
אֵלֵי שְׁלִי.
אֲנִי תָמִים.
אֲנִי זוֹכֵר, בְּרַעוֹת הַשְּׁמֶשׁ עַל הַמַּיִם
נוֹלְדֵתִי לְפָנֶיךָ תְּאוֹמִים.

וכבר ניתן הכשר עקיפין לכך בלשונו של רש"י לענין הכתוב: וכי ימות מת עליו
בפתע פתאם (כמדבר ו', ט'): ויש אומרים פתע פתאום דבר אחד הוא מקרה
של פתאום⁴.

(יא)

ולענין הרתיעה מפני הסמיכות הרי טעמה כפול. הטעם האחד רחוק יותר –
מסורת התרגום-מבית לא דגה את שלוש דוגמות המקרא: גדוד פתאם, פחד
פתאם, חץ פתאם, דין של סמיכות. כלומר דין שני שמות עצם אלא דין שם
עצם ותואר הפועל וכך יתרגם יקוהאל בליץ את הדוגמה הראשונה: דען דוא
זאלשט אורבליצלינג איין שאר אויף זיא ברענגן; הדוגמה שלאחריה: פארכט
דיך ניט פער אורבליצלונגי דר שרעקניס; הדוגמה האחרונה: אכער גוט
ווערט זיא אורבליצלינג מיט איינר פייל שיסין (אורבליצלינג) זייני אירי

4. ולהבדל ההתפתחות של תיבת פתאם ותיבת פתע ראוי לציין, כתיבה ראשונה הסעיפה
יותר לצד תואר (פתאום) ושם עצם (פתאומיות) ותיבה אחרונה הסעיפה יותר לצד
פועל (מפתיע, מופתע) וממנו לשם עצם (הפתעה, פתיעה), ועזרא פליישר, במאמרו
"לצביון השאלות העתיקות' ולבעית זהות מחברן" HUCA 1967, כרך ל"ח, עמ'
ט"ו, הערה 37 מעיר על דרכו להעמיד תארים נקביים לשמות עצם זכרים לצרכו
של חרוז, ובכלל הדוגמאות: מות פתועה. ודין לזכור כי גם פתאם נעשה בו שימוש של
פועל, וכך מצויים בלשונו של אלדד הדני (ספר אלדד הדני', בכתבי אברהם
אפשטיין, מהדורת א. מ. הברמן, כרך א'): 'או פתמהו אדם בדברים ושהה בידו עד
כשיעור שחיתת בהמה אחרת' (עמ' ק"כ): 'ולמה דומה כשרה כי פתאמיה ושחש וחתך
הסימנין בפעם אחת' (עמ' קכ"א); 'אם יפתמם אותם המוות וימותו' (עמ' קל"ד), ובכל
אלה הפיל האלף וראה במבוא (עמ' ו'); ולא נקלט בלשון, לא בכתב ולא בדיבור.

שלייך. לאמור, פתאום הוא אדוורב או אדיקטיוו, וכך הוא, בעצם, גם למבקריו וראה, למשל, המחלוקת לענין חץ פתאם, שהמפרשים החדשים (גונקל, דוהם, קיטל ואחרים) רואים את האתנה, לא בתיבת פתאם, כפי שרואה מסורת הטעמים, אלא בתיבת חץ, וממילא בטלה אפילו הסמיכות המדומה; ואף המקיים מסורת הטעמים (נ. ה. טור סיני) וקורא: 'וירם אלהים חץ פתאם / היו מכותם', מתוך הקבלה ללשון הכתוב הקודם: 'פתאם ירהו' ומתוך תיקון הסיפא והמשכה: 'היו מכותם ויכשלו', אינו מטה לצד ראיית חץ פתאם כסמיכות, ואדרבה הוא תולה בפירוש תיבת פתאם בפועל, אם ירוהו אם וירם. הטעם האחר הוא קרוב יותר – הנטייה בלשון הדיבור והכתב כימינו להעדיף שימוש בתואר על שימוש בסמיכות, והדברים ידועים.

כדוגמה מענינת לרתיעה מפני הסמיכות שלנו ראה יעקב פיכמן (צללים על שדות, תרצ"ה, עמ' י"ח):

מה פֶּשֶׁר הַנְּעִם הִלְזוּ וְהַתְּרָדָה
בָּם נִפְשָׁה פֶּתְאִם שָׁבָה נִלְכְּדָה,
וְהָאֵלִים בָּהּ יָרֵן, כְּאֲשֶׁר שָׁשָׁב?

העקיפה על סמיכות מסתברת מתוך שהוצרכה לשמש שני מועמדי־נסמכים (הנועם, החרדה), והרי הציור עצמו מהמה בו בביורו בת קול שירו של ביאליק, שמלכות הנפש נגדרת לו בסמיכות ('זהר'):

אֲנֹכִי כְּלִיל זֶהר כְּצִפּוֹר אֶחָרָדָה
וּכְצִפּוֹר בְּרִשְׁת אור נִפְשִׁי נִלְכְּדָה

ודוגמה מפורשת יותר מצויה בשירי נתן אלתרמן, שכשם שנוקק לסמיכות הנידונית לנו ראינוהו חֶמֶק ממנה, על דרך החלפת הסומך בתואר, כגון (כנ"ל, עמ' 334):

וּנְמַחָה מִשְׁפָּתֵינוּ הַשְּׁחֹק וְחָשִׁים אָנוּ רִנַּע אֶת עֵשֶׂק
הַדְּבַר וְגִזְלַת הַבִּינָה וְעֹבְרִים הִנְנוּ אֶת הַסִּיג,
שְׁאֵחָרִיו אֵין מְאוּם – רַק בְּרַק פֶּתְאוּמֵי שֶׁל חֲרוּת וְשֶׁל אֲשֶׁר –
זו שְׁעָה אֲשֶׁר אֵין הִיא כִּי אִם גִּיד הַעֲפָעָף,
וּפְעָמִים נִזְכְּרָה פֶּתְאִם בְּלִי גִדַּע מוֹצָאָה, וְעַד רִנַּע
תַּחֲשָׁף וְתַפּוּץ מִחֲדָשׁ, כְּמוֹ חֲשָׁף שִׁנָּה וַיִּבְרַק,
וַיִּדְעֵנוּ – זֶרָה הִיא לְעַד, אֵף לִּי הִיא אֲתֵנוּ וְרַק־ע –

וכדרך אגב נעיר, כי מי שישווה את שהתזנו בשיר זה ואת שהתזנו בשירו של ביאליק 'אחד אחד ובאין רואה' יתקשה שלא לראות, עם כל השוני שביניהם, תשתית אחת, וכשם שהסיטואציה שם נתמצתה בהגדרה: ברכת פתאום כך הסיטואציה פה עשויה היתה שתמצתה בהגדרה: ברק פתאום, אך המשורר

ברכת פתאם

מעדיף תואר על סומך, כדרך שקרא שם של שיר ('כוכבים בחוץ', תש"ה, עמ' 14): יום פתאומי ולא: יום פתאום על משקל: יום אתמול, ואולי גם בריחת החריזה גרמה, כשם שחפץ החריזה הכריע לכך בשירו הנזכר של ד. שמעוני (נכתב בתשי"ב):

או כָּבֵר אוֹלֵי חֻלְשָׁה יְדֵי מְמַשֵּׁף בְּקִשָּׁת
כְּנֹרֵי – נִימְיוֹ רְפוּ בְּעָרֵב יוֹמִי?
וַיְהִי לִי צָר עַל כִּי יִגְוַע בְּלִי אַרְשֶׁת
זֶה רִגַע עֲנָן רוֹז גִּילֵי הַפְּתָאוּמִי

והרי ראינו, כי גם הסמיכות: גיל-פתאם, כמותה כסמיכות: שמחת-פתאם, כבר שימשה בימי ההשכלה. אבל בן יהודה באוצרו מביא לשון פירושו של אברבנאל (בראשית ב', כ"א): שמחה פתאומית ולשון הדיבור מסייעה וראה, למשל, שמ"ר: 'אלע האבען זיא גערופען' דיא שטיפערקע' אונ ווען זיא איז אריין געקומען צוא יעמאנדען אין הויז איז באלד עפעס וויא אפלוצלינגע שמחה אריינגעקומען' ('ביט געשטויגען ביט געפלויען', ווילנא, תרנ"ג, עמ' 20). כלומר: הכל קראו לה 'הלוצצת' וכשנכנסה לביהו של מי מיד נכנסה כמין שמחה פתאומית. ועל דרך כך גם בלשוננו, כגון מרדכי אהרן גינצבורג: 'וראו גם הטבע לא תהפוך חשכת ליל לאור צהרים ואור יומם לאפלה מנודח בלי אמצעות השחר והנשף לכל תכהינה עיניכם מתמורה פתאומית' ('אביעזר', תרכ"ד, עמ' 29).

ואם לדוגמאות קרובות ראה, למשל, יהודית כפרי ('הזמן ירחם', תשכ"ב, עמ' 12):

אָו עֲלֵתָה מַחְשָׁבָה פְּתָאוּמִית בְּלִבְךָ
כִּי הָהָר אוֹהֵבְךָ

והיא, אמנם, מהססת בין שימוש סמיכות ושימוש תואר, כניכר מדוגמה אחרת, שמכאן היא כותבת ('הרף העין הזה', 1966, עמ' 7):

כְּשֶׁנָּשׁוּב נִהְיָה עֲמוּסִים
בְּמַרְאוֹת סִנְיָרִים

ומכאן היא כותבת ('הזמן ירחם', כנ"ל, עמ' 29):

הָאוֹר הַסִּנְיָרִי מְזַהֵב אֶת אִישׁוֹנֵינוּ

והוא הדין מנחם קוטנר הכותב מכאן ('בין הפעילות', תשכ"ז, עמ' 33):

כְּשֶׁסָּבָא יַת
נוֹדָע מִפִּי שְׁמוּעָה כְּמַעֲט
גְלוּיָה שְׁחוּרַת מְסֻגְרַת בְּאֵה כְּצַפּוֹר פְּתָאָם.

ואף שלא הקפיד להוציא את הסמיכות מכלל ספק על ידי מקף, כדרך שראינו בקצת דוגמאות קודמות, כוונתו לה. ומכאן הוא כותב (שם, עמ' 56):

אֲנִי מְחַפֵּשׁ קְנֵה־מִדָּה מִיָּחָד לָךְ וְלִי
רוּחַ פְּרָצִים פְּתָאוּמִית טְרִיקַת תְּרִיס--

והשימוש בתואר הוא לו צורך העולה כורח, אם לא רצה בשימוש חוזר (רוח-פרצים, רוח-פתאם), או בשימוש נדיר (רוח-פרצים-ופתאם) וכדומה. ודומה כי הראיה הכוללת לתנועה בין שימוש סמיכות ושימוש תואר היא לענין המיתה, ובדוגמאות רחוקות – ר' יוסף בן יצחק סמברי: 'הלא ידעת אם לא שמעת כי הקאדי אלעשקיר [מת] מיתה פתאומית' (מהדורת נייבואר, תרמ"ח, עמ' 121) או – ר' שלמה ן' וירגה: 'וכנראה בחרו במות הפתאומית להנצל מן הארוכה' (מהדורת שוחט, תש"ז, עמ' מ"ט). ואילו בדוגמאות קרובות – ש"י עגנון: 'לימים חזר וכתב לי, כתוב כי לא ידע האדם את עתו וגו', היום כאן ומחר בקבר, כי ימי האדם כצל עובר ויש לחוש למיתת פתאום חלילה' ('עפר ארץ ישראל', אלו ואלו, תשי"ט, עמ' רפ"א), וכן ר' שמואל אשכנזי בבקורת מלונגו של א. אבן-שושן: 'אלא כך יש להגדיר: מיתה דחירה, מיתה לאחר מחלה שנמשכה שני ימים. מיתה דחופה, מיתה לאחר מחלה שלא נמשכה אלא יום אחד בלבד. ויש גם מיתה חטופה, מיתת פתאום ללא מחלה כלל'. (לשוננו, טבת תשכ"ז, עמ' 134). ובינתיים באה ההגדרה על תיקונה, אך לעניננו עתה נעיר על ניסוחה: 'מיתה חטופה – מות פתאומי, כגון מות משבץ הלב'. וראה שימוש בסמיכות כשהנסמך בלשון רבות – אלי איתן (משא, י"ג תמוז תשכ"ז):

יֵלְכוּ גּוֹפִים בְּמִיתוֹת פְּתָאִם
נִזְרָאוֹת לְתַפְּסִית רְגֵשׁ וְשִׁכְל
אֲנֻשִׁית, בַּת רְגַע בְּן חֲלוּף,
מִיתוֹת פְּתָאִם לְלוֹחָמִים, לְנֹשִׁים, לְיֵלְדִים.

והוא הדין בענין מות הבא פתאם, כדרך סמיכות, וכן יהודה עמיחי ('באחד הערבים האלה', מאזניים, ניסן-אייר תשכ"ח, עמ' 345):

הַעֲשֹׁב --
-- לא יָקוּם
אֲךְ לֹא יָמוֹת לְעוֹלָם וְלֹא יִירָא מְמוֹת פְּתָאִם
תַּחַת הַסְּלִיּוֹת הַכְּבֹדוֹת הַמְּסֻמְרוֹת

באחרונה נחזור לנקודת המוצא שלנו, והוא ענין הקפיצה ונעיר, כי כשם שראינו בחילופו של הרגזו הקופץ על דרך השמחה הקופצת, ניתן לראות גם את הזקנה הקופצת בכך. וכך נתן יונתן בפואמה שלו ('ילדות בפתח תקוה') יאמר על יום הששי שהוא:

ברכת פתאם

זְכַר טוֹב לְמִשְׁוֹבֵת יְלֵדוֹתָנוּ
עַל רֵאשׁוֹ כְּבֹר קַפְצָה הַזְקֵנָה – אֶף הַטֶּף פֶּה תְּמִיד הוּא צָעִיר

ידענו את הקפיצה על הראש כלשון הפתגם ביידיש, אך השימוש עתה מתכוון לתיאור הראש שהלבינו שערותיו, והוא כענין הפירוש לכתוב: ויהי כאשר זקן שמואל (שמו"א ח', א') דאמר ליה רב נחמן לרבי יצחק ומי סיב שמואל כולי האי והא בר נ"ב הוה דאמר מר מת בנ"ב שנה זהו מיתתו של שמואל הרמתי אמר ליה הכי אמר ר' יוחנן זקנה קפצה עליו (תענית ה ע"ב) ומפרש רש"י: קפצה – הלבין שערו.

וברגיל השימוש בלשון עבר, כלשון חז"ל, ונדיר השימוש בעתיד וראה יעקב שטיינברג מזה ('שירים', מהדורת תרפ"ג, עמ' קל"ב):

גַּם אֲנִי בֵּין בְּנֵי – הַבְּרוּל;
לְבִי נִצְרַף כְּכֹר וַיֵּצֵא
קָר כְּבְרוּל, קָר כְּזִקְנָה,
שֶׁבְלִי עֵת עָלִי קַפְצָה

ומזה (שם, עמ' קי"ב):

הַכֹּל הַכֹּל יֵשֵׁא רוּחַ
גַּם הָאֵל גַּם הַשְּׁמַחָה;
אוּלָם טָרָם תִּקְפֹץ זִקְנָה
אֲנִי רוֹצֵה לְהִיּוֹת עִמָּךְ

ואגב ראה גם שימוש בכנין פיעל, והוא למשה שפריר ('תיקון טעויות', משא, ט' תמוז תשכ"ד):

הַפְּרָדוֹת בְּאֵרוֹה לֹא נִתְרוּ; לֹא הָיָה שְׁעָטוֹת,
הַזְקֵנָה הִיא שְׁקַפְצָה עָלֶיךָ.
הַפְּרוּצוֹת בְּבֵיתְךָ הֵן דְּלָתוֹת,
וְלֹא אֲחִיוֹתֶיךָ.

וראו לבדוק דרך שימושו של נתן אלתרמן בכיטוי שלנו לדרכיו. ראשית, שימוש כפשוטו ('עיר היונה', עמ' 243):

הִיא פְּרָצָה אַחֲרֵי אַחֲוֹת חֲמַת קֶצֶף
וְאֲנִי עָף כְּחֵץ וּבְשִׁטְפוֹ בְּרָחוּב
אֲבָנָיו מִתְבַּקְעוֹת כִּי זִקְנָה קוֹפְצָת
וְנִחָלִים וְגִגוֹת מִתְכַּסִּים אֲזוּב.

שנית, שימוש על דרך שינויה של זקנה בחילופה (שם, עמ' 177):

כִּי מִרְאִיךָ מִרְאָה הָאֲלֻמּוֹת
כִּי שְׁתַּקְנִי בְּךָ שְׁחוֹק נְעָרִים,
עַד עָלִינוּ קַפְצָה זְקֵנֵת מוֹת
וְעָלִיךָ קַפְצוּ נְעוּרִים

אולם עיוננו מכוון לצירופה של תיבת פתאם וביחוד כסומך לגסמך, והרי דוגמה שלישית ('הטור השביעי', תשי"ד, עמ' 196):

כֶּךְ יוֹשֵׁר: בְּטָרֵם נִתְּן לְמַדְיָנָה
אַהֲבַת נְעוּרִים לְטַעַם
עֲלֵתָה כְּסִרְפֵּד הַשְּׁנָאָה
וְתַכְנֵנוּ זְקֵנֵת-פֶּתְאָם

המשמע הוא מושאל, מה שאין כן בדוגמה קודמת המצרפת לה לקפיצת-זקנה תיבת פתאום גם היא – מ. ד. ברנדשטטר הכותב ('ר' לעמל תרווד'): הכרתני אעפ"י [= אף על פי] ששערי הלבין וזיקנה קפצה פתאום עלי. ולענין השער הלבן וודאי מכוונת לו גם ריקודה פוטאש בשירה ('דער מלך הפלאפל ווערט א פרייער קינסטלער') לאמור: 'אין ווייטער האט דער שפיגל געטענעט: עפעס אן אַלטקייט איז אויף דיר אַרויפגעשפרונגען' [= ושוב טען הראי: איזו זיקנה קפצה עליך], והוא ממש תרגום של המליצה העברית. והתמונה אף לתחומו של החידוד הגיעה – ומעשה באברהם שרון (שבדרון), שהתאונן לאמור: אומרים עליה על הזקנה שהיא חלושה בהליכה ורפויה בתנועה ועלי היא קופצת.

ולענין הסמיכות זקנת-פתאם כבר מצאנו מקבילתה בתרגום 'האסיר משילין' לביירון מעשה י. ל. ברוכוביץ (ברוך), שנאמר בו (לוח אחיאסף, תרכ"א, עמ' 87):

שְׁעָרֵי הַלְּבִין, אֵךְ לֹא מַעַת,
אֵךְ לֹא בֵּן לֵיל וְזֶעֶה וְרִתָּה
קַפְצָה עָלָיו שִׁיבַת-פֶּתְאָם
כְּשׁוֹב שְׁעָרֵי-בַיִם מִשָּׁד בְּלֹא יוֹם

וכן ניתן להוסיף דוגמאות של קפיצה, שמזווגת לה תיבת פתאם כגון יהודה יערי ('פנים אל פנים', מולד, חוב' 67):

עם גבור החורף על סגרירו וסופותיו, קפצה עליו פתאום גיעה גדולה ומכאוב צורב וטורד התחיל מתפשט והולך בחלל בטנו.
והרי דוגמה על שתיים פניה – אחת שאינה מגעת לידי סמיכות ואחת המגעת אליה. מכאן יעקב כהן ('יום של מבחן'):

וְעוֹצְמֵי רַב מְדִי

ברכת פתאם

זו הפגישה, פתאם קפצה עלי

ומכאן נתן אלתרמן ('עיר היונה', עמ' 254):

רחוב פגישות פתאם, רחוב התרטמים,

רחוב הרצענים, סמטת התרציות

וראה ש"י עגנון: 'הכל מתעסקים ועושים, הכל מתעסקים ועושים אומר חמדת כדי לזרו את עצמו. אף הוא יעשה, לא יחבוק ידיו בצלחת. רוח של עשייה קפצה עליו. לעשות ולעבוד הוא רוצה' ('גבעת החול', על כפות המנעול, תשי"ט, עמ' שע"ג). ובמהדורות הקודמות: 'רוח העשייה קפצה (קופצה) עליו'. והרי דוגמה אחרת ומוקדמת של ש"י עגנון, שבה זימנה עצמה כשכנה תיבת פתאם: 'ולא עוד אלא שנתמלאה נפשו צחצחות – ורוח שובבות קפצה עליו כאילו בתרוקן פתאום מדכדוכה של נפש, העיף מצנפתו כלפי מעלה והפליג בצמרת שערתיו הערמוניות היפות' ('תשרי', הפועל הצעיר, תרע"ב).

ותלמידתי נורית גוברין העירתני על ראובן פאהן הכותב: 'מסורת היתה לה אמנם, כי קיומה נצחי – אבל לנוכח התסיסה כמעט שיראה לנפשה פן יקפצו עליה יסורים' ('אלפא ביתא', המצפה, ח' טבת, תרס"ו) ולשון חז"ל הוא: רואה אדם יסורים באים עליו ישפשש במעשיו.

וכאן אתנו המקום לחזור לביאליק כדי להעיר, כי לשונו מצויים בו כמה וכמה לשונות פתאם, ודיה סקירה בקונקורדנציה של אבן שושן-סגל, הכוללת שירתו בלבד, לראות ריבויים, אולם לעניננו חשוב שימוש שענינו קפיצת פתאם, ונסתפק בשלוש דוגמאות, אחת משירתו ושתים מן הפרוזה: (1) 'אשאל לו בשמך לשלומי / דמותך אראה לו בחלומי / פתאם יקפץ ממשכבו / ועל מטאטא רכוב יבא' ('בין נהר פרת ונהר הדקל'); (2) פתאום קפץ תינוק אחד ככד פה עיניו זרחו כמי שנצנצה בו רוח הקודש' ('ספיח', פרק רביעי); (3) 'קפצה עלי פתאום מאחורי סטירת-לחי – זוהי סטירת לחי חריפה ומהודרת, שמופיעה פתאום כברק ויוצאת כלאחר יד סגלגלה, חדה וחלקה, צורבנית וצלזלנית' (שם, פרק חמישי). דוגמה אחרונה חשובה לנו עתה במיוחד, שהיא כמטילה את השימוש מאיגרא לכירא. וביותר חשוב עיון בשימוש אחר של סמיכות, שסומכה תיבת פתאום, והיא בשירת 'מתי מדבר' לאמור:

וַיֵּשׁ אֲשֶׁר יִפֹּל צֵל פֶּתָאָם וַיִּצֵף עַל פְּנֵי הוֹל הָעֶרְבָה,

וּבָא עַד קִצָּה מַחְנֵה הַפְּגָרִים וַרְפָּרֵף עַל גַּבָּם מְלַמְעָלָה – –

פֶּתָאָם הוּא שׁוֹהָה עַל אַחַת הַגּוֹפּוֹת הַשְּׁטוּחּוֹת – וְעָמַד – –

וּפֶתָאָם יוֹדְעוּץ הָאֵוִיר – וּמִשֶּׁק כְּנָפִים – וּמִפֶּל! – –

אֶף פֶּתָאָם כְּמוֹ נִרְתַּע הַשְּׁחָץ וְהָיָה כְּמִשִּׁיב כְּלֵי זֵינוּ

התמונה עצמה ראויה לתשומת-דעת (וביסיתי לעמוד עליה במאמרי: 'צל פתאם', דבר, כ"ט כסלו תש"ח) אך לעניננו עתה נעיר, כי אף השימוש המשולש באותה

תיבה מתוך גיוון מודרג (פתאם, ופתאם, אך פתאם) בתורת תואר פועל מטיל את רישומו על השימוש שלפניו (צל פתאם) לדמותו כתואר פועל גם הוא, ההרגשה המגעת כמעט כדי ודאות היא, כי סמיכות ברורה לפנינו, כפי שהיא נראית לנו גם בדוגמה אחרת, והיא ב'הבריכה':

או צר לה על יפי עולמה הצנוע
בהיר החלומות, נך המראות,
אשר עברו רוח פתאם ויעברו

ואנו דורשים גם ענין צל פתאם ורוח פתאם, שכאן וכאן הנסמך אינו שונה מנפרדו כענין שבו השוני הזה חתוך ועומד, וכן במכתבו של המשורר אל מנדלי (י"א טבת תרס"ז): 'לפני שנה רביעית בבוא עלינו שואת פתאום ותפרד בינינו וכינך – לא ירדה דמעתנו לעיניך ועל צוארך לא בכינו' (מאזנים, טבת תשכ"ח, עמ' 98), ונזכיר לעצמנו כי בכתוב מקבילתו של פחד פתאום היא שואת רשעים (והיא שעוררה השערת צמד ההקבלות: פחד – שואה, פתאים – רשעים) ונחלפו לו למשורר הנסמכים.

וסמיכות כגון: רוח-פתאם, שואת-פתאם, מוליכות לשכמותן וראה, למשל, דבורה בארון: 'ופעם אחרת היה זה בערב שבת עם חשכה, כשנתעיתי בהסח הדעת ל'מגרש הכנסיה' וסופת-פתאום הדביקתני' ('פרשיות', תשי"א, עמ' 259).

(יב)

ואם לדוגמה של סיכום כולל, דין לבור אותה לא בדבר-מקור אלא בדבר-תירגום, שמקורו אינו מחייב שימושי סמיכות, ואדרבה בו נוהגים לרוב שימושי-תואר, אולם לשון התרגום, לשוננו, שימושי סמיכות יפים לה. וכדוגמה זו נחשב לנו תרגום-למופת והיא שירת אלכסנדר פושקין בתירגומו של אברהם שלונסקי (1966). אמנם, אנו מוצאים גם בו שימושי תואר כגון (עמ' 75):

שִׁיחַת אוֹרְחִים אֵין הִיא שׁוֹמְעָה,
אֶת פְּנֵאֵיהֶם הִיא מְקַלֶּלֶת,
אֶת בִּיאָתָם הַפְּתֹאֲמִית
וַיְשִׁיבָתָם הָאֶרֶץ כְּנִית

אבל כנגד הביאה הפתאומית אתה שומע (עמ' 142):

אוֹנֵיגִין אֶת יְדוֹ הַנִּיף,
הוֹעִיף עֵינַיִם וְתוֹכִיחַת,
כְּלִפֵּי אוֹרְחִים בְּאֵי פְתָאֵם
לְבָה שֶׁל טְנִיָּה פֶגֶל לְגִשׁוֹם.

ברכת פתאם

וכן (עמ' 442):

מגיל פתאם הכית בתמהון
או אחוזך שקץ

או (שם, עמ' 14):

וגרום חייך מטרוניות
בברק פתאם של שנוניות

וכן (שם, עמ' 375):

על מה אמות? – חשבת החיים
אולי נדבות פתאם לי יעניקו

או (עמ' 176):

בסמך מורות – פתאם סמור,
אונגין חש אל הבחור,
מביט, קורא... אך אינו עונה לו:
אינו עוד.

וכדרכו בתיבת פתאם דרכו בתיבת פתע, שכמותה גם היא כשם עצם, בין יכתוב כגון (עמ' 371):

אהה, השגחת בי... ואני חפצתי
לכבדך בתעלול של פתע

בין יכתוב כגון (עמ' 17):

ובשכל ותשוקה גם יחד
לעז על פחד הצנועות
ללטה פתע לצפות

ואגב, בבואו לבאר מונח שנוניות, הקרויות במקור אפיגרמות, יאמר (עמ' 499) כי
—

אחד מסוגי השירה הסאטירית, והוא שיר קטן, ובו עוקץ של לעג, על הרוב בצורת מסקנת פתע הבאה בסיומו.

וענין מיוחד ניתן למצוא בקטעים, שבהם מזדמנות שתי התיבות שלנו בסירוגי-תכונה, אחת כתואר או פועל אחת כשם עצם שתפקידו סומך לנסמך, וכן (עמ' 160):

והופעתו שהיא מפתעת
זה מבטו ברך – פתאם,

דב סדן

וְזוֹ דְרָכּוֹ הַמְתַעֲמֶת
עִם אוֹלָגָה סֵעָרוּ עַד תְּהוֹם
אֵת נִשְׁמָתָהּ.

או (שם, עמ' 97):

כְּצִרְוּבָה מֵאֵשׁ פִּתְאֵם
טְטִינָה נִעְצָרֶת דָּם,
אֶבֶל תּוֹצְאוֹת פְּגִיעָה פּוֹתַעַת
הַפְעֵם (סֶלַח לִי, יְדִידִי!)
סִפֵּר עַד תָּם קְצָרָה יְדִי,
אֲרָכּוֹ דְבָרֵי וְזֹאת לְדַעַת

וכן (שם, 373):

רוּחִי עֲלִיז... לְפִתְע... דְּמוֹת צְלָמוֹת
מִחֲשֵׁךְ פִּתְאֵם, אוֹ כִּיּוֹצֵא בְּזָה.